

Ольга ДЕМЧУК,

orcid.org/0000-0003-2031-0092

*аспірантка кафедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»
(Острог, Рівненська область, Україна) olha.demchuk@oa.edu.ua*

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА БЕЗДОМНІСТЬ У МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОГО ПРОСТОРУ В ЗБІРЦІ МАЛОЇ ПРОЗИ ВАСИЛЯ МАХНА «ДІМ У БЕЙТІНГІ ГОЛЛОВ»

У статті за допомогою імагологічного методу досліджено проблему екзистенційної бездомності Чужих етнотипів у межах українського простору в збірці малої прози Василя Махна «Дім у Бейтінг Голлов». Український письменник Василь Махно – людина світу, homo viator; основою творчості якого став новий номадизм. У збірці оповідань «Дім у Бейтінг Голлов» натрапляємо на розмаїття культур, етнічних груп, котрі мирно й гармонійно співіснують у межах одного українського простору-пограниччя. Окрім власне українських етнообразів, в оповіданнях Василя Махна культурне буття українських локусів доповнюють єврейські, ромські та польські гетерообрази. Однак деякі з представників цих етнотипів ментально перебувають в екзистенційному стані бездомів'я. Тому в науковій розвідці проаналізовано причини безрунтянства різних етнообразів, репрезентованих в оповіданнях письменника, а також вплив локусу, історичних та соціальних, внутрішніх особистісних чинників на формування у цих етнотипів відчуття бездомів'я як екзистенційної категорії людського буття.

У дослідженні простежено взаємодію Чужих етнокультур у межах українського простору одне з одним та проаналізовано функцію пограниччя у формуванні стану екзистенційної бездомності. У роботі системно виокремлено чинники, що сприяли розвитку безрунтянства Чужих етнотипів у межах українського простору в оповіданнях Василя Махна, простежено зв'язок появи відчуття екзистенційного бездомів'я з міграціями представників різних етносів до інших країн й обставинами, що спонукали до зміни місця проживання.

На прикладі збірки оповідань Василя Махна «Дім у Бейтінг Голлов» досліджено проблематику самоідентифікації, пошуку себе, етнічної приналежності, що стали надскладними та надактуальними в епоху мобільності та глобалізації, коли межі Свого та Чужого нечіткі та частково переплетені між собою. У студії також проаналізовано психологічні, екзистенційні, соціальні та інші кордони Свого й Чужого, гетерообрази, які функціонують у межах українського простору в оповіданнях письменника.

Ключові слова: імагологія, Свій/Чужий, екзистенційна бездомність, безрунтянство, етнотип, пограниччя.

Olha DEMCHUK,

orcid.org/0000-0003-2031-0092

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language and Literature
National University of Ostroh Academy
(Ostroh, Riven region, Ukraine) olha.demchuk@oa.edu.ua*

EXISTENTIAL HOMELESSNESS WITHIN THE UKRAINIAN SPACE IN THE VASYL MAKHNO'S COLLECTION OF STORIES “THE HOUSE IN BATTING HOLLOV”

The article deals with the problem of existential homelessness of Other ethnotypes within the Ukrainian space in the Vasyul Makhno's collection of short prose “The House in Battling Hollov”. Ukrainian writer Vasyul Makhno is a man of world, homo viator, whose work is based on a new nomadism. The collection of stories “The House in Battling Hollow” is represented with variety of cultures and ethnic groups that peacefully and harmoniously coexist within the Ukrainian space-borderland. In addition to the Ukrainian ethnoimages, the cultural existence of Ukrainian locuses in the stories of Vasyul Makhno is supplemented by Jewish, Roma and Polish heteroimages. However, some of the representatives of these ethnotypes are mentally in an existential state of homelessness. Therefore, the scientific research analyzes the reasons for the groudlessness of various ethnoimages represented in the writer's stories, as well as the influence of locus, historical and social, internal personal factors on the formation of homelessness sense of these ethnotypes as a human existence category.

The study investigates the interaction of foreign ethnic cultures within the Ukrainian space with each other and analyzes the function of borderlands in the formation of existential homelessness state. The article deals with connection between the appearance of existential homelessness sense with the migrations of different ethnic groups representatives to other countries and the circumstances that prompted the change of residence place in the stories of Vasyul Makhno.

Meanwhile the research investigates the problems of self-identification, self-search, and ethnicity, which have become extremely complex and relevant in the era of mobility and globalization, when the boundaries of one's own and others

are indistinct and partially intertwined with each other on the base of Vasyl Makhno's collection of stories "The House in Baiting Hollow". This article also analyzes the psychological, existential, social, etc. boundaries of Own and Other, system of heteroimages that function within the Ukrainian space of stories.

Key words: *imagology, Own/Other, existential homelessness, groundlessness, ethnotype, borderland.*

Постановка проблеми. Проблема самоідентифікації у сучасному літературному та літературознавчому просторі набула особливої актуальності в епоху глобалізації. Кордони *Свого* й *Чужого* стають усе більше розмитими та маргіналізованими, тому відсутність можливості чітко зіставити ці межі робить питання ідентичності надскладним та надактуальним. Проблема диференціації *Свого* та *Чужого* призводить до бездомності, або ж безгрунтянства, як екзистенційної категорії буття індивідів. Із екзистенційним бездомів'ям переплетені проблеми визначення етнічної приналежності, оскільки простір, у межах якого перебував чи перебуває впродовж тривалого часу індивід, відіграє важливу роль в особистісному розвитку, в побудові аксіологічної системи, у формуванні світоглядних пріоритетів людини. Простір, який наповнений спогадами, культурним колективним буттям та колективним несвідомим у межах географічних і ментальних кордонів, є фундаментом на шляху до самоусвідомлення, тому вагомою проблемою в цьому контексті залишається втрата *Свого* простору внаслідок міграцій із тих чи тих причин, а відповідно, і стирання кордонів національної ідентичності, змішування *Свого* й *Чужого*, а отже, й виникнення безгрунтянства. У науковій сфері з появою еміграційної літератури на зламі ХХ і ХХІ сторіч постає потреба досліджувати саме питання етносвідомості, порівняння різних етнотипів, їх взаємодію з простором та *Іншими* національностями. Саме тому наприкінці ХХ сторіччя виникає наукова галузь імагологія. Її методологія дозволяє зосередитись саме на питаннях відмінностей *Свого* й *Чужого*, внутрішніх і зовнішніх особистісних меж у текстовій репрезентації. У літературознавстві нині стають пріоритетними дослідження текстів письменників-імагопоетів, основою творчості яких став новий номадизм. До таких митців належить і Василь Махно – український письменник, людина світу, автор-пілігрим, який у творчості стирає кордони, перетворюючи локуси на пограниччя.

Аналіз досліджень. Питання імагології, а саме історію становлення науки та методологію, репрезентацію національних стереотипів у літературі, етнообрази, категорії *Свого* та *Чужого*, досліджували Манфред Беллер, Джоєп Лірсен, Данієль Анрі Пажо, Іхаб Хассан. Серед українських науковців, які присвятили свої студії різним

аспектам імагології, можемо виокремити Юрія Барабаша, Василя Будного, Наталію Кіор, Дмитра Наливайка, Ірину Пупурс, Вікторію Якимович. До уваги взято також розвідки Івана Андрусяка, Тараса Антиповича, Романа Гром'яка, Олеси Калинюшко, Ігоря Котика, Оксани Луцишиної, Йоханана Петровського-Штерна, Богдана Рубчака та інших, які присвятили дослідження різним аспектам творчості Василя Махна. До методологічно-наукової основи статті належать праці Хуго Дизерінка, котрий зосереджував свою увагу на гранях імагології як науки та питаннях етнічної приналежності, Світлани Кочерги, одна зі студій якої присвячена пограниччям, Олексія Сінченка, який досліджував проблему безгрунтянства в екзистенційному вимірі. Однак жодна з цих розвідок не зосереджена повністю на проблемі самоідентифікації, екзистенційної відчуженості різних етнотипів, зокрема представників неукраїнських національностей, у межах українського простору в текстах Василя Махна, що й зумовлює актуальність цієї наукової студії.

Мета статті полягає у системному дослідженні питання екзистенційної бездомності представників *Інших* етнотипів на українських теренах, у характеристиці низки етнообразів та аналізі причин їхнього безгрунтянства на матеріалі книги Василя Махна «Дім у Бейтінг Голлов».

Виклад основного матеріалу. «Дім у Бейтінг Голлов» – перша збірка художньої прози Василя Махна, що 2015 року увірвалась у літературний простір, ставши книгою року ВВС. Збірка містить вісім оповідань, на перший погляд, нічим не пов'язаних одне з одним, окрім персонажів, які шукають дім, але «дім не просто як сховок для фізичного тіла» (Котик, 2015), а дім як відчуття моральної та психологічної приналежності до чогось або до когось, котре переходить уже в екзистенційний вимір. Персонажі творів Василя Махна загублені у світі та у собі, оскільки здебільшого це представники етнообразів, які живуть поза межами *Свого* етнічного простору, однак зміна простору – не єдиний чинник, що впливає на відчуття екзистенційної бездомності.

Український простір у збірці Василя Махна, окрім власне *Своїх*, українських, представлено здебільшого єврейськими та польськими етно-образами. Таке розмаїття культур утворює неоднорідність культурного буття в межах певних

локусів, у яких функціонують ці етнотипи, але водночас численні етнічні знаки настільки переплетені й настільки стали буденними, що вже розчинилися одне в одному. Таке переплетення *Свого* й *Чужого* утворило пограниччя: «Опозиція *свого* і *чужого* зазвичай передбачає наявність локусів, де конфлікт між різним стирається або принаймні стає не таким гострим. Саме такий тип співіснування притаманний прикордонню, що стає «мостом» між двома берегами...» (Кочерга, 2020: 6–7). Локуси оповідань – це і є пограниччя, оскільки в них у межах одного простору переплетені культурні маркери різних національностей. Таким пограниччям став і Чортків, у межах якого нівелювались кордони між *Своїм* та *Чужим*, в якому переплелись єврейські, польські та українські елементи культури, зокрема синагоги, костели, церкви, загалом архітектура, різні кухні, військовий лад, свята з традиціями тощо – абсолютно різнотипні коди, які ніби мали би відрізняти етнотипи один від одного, але натомість поєднували їх, ставши чимось єдиним: «*Стара синагога у єврейській дільниці загубилася там серед кривих вуличок, які збігали до ріки*» (Махно, 2015: 57). Однак, попри перебування в межах пограниччя, персонажі, що репрезентовані в оповіданнях Василя Махна, перебувають у стані екзистенційного бездомів'я.

Етнотипи Чорткова в оповіданні «Капелюх, дактилі, сливи» представлені, окрім українських, польськими та єврейськими образами. У кожного з них є свої функції та свої причини перебувати в межах *Чужого* їм простору. Якщо йдеться про полковника Яна Марцелія Котарбу, представника польського етнотипу, командира полку «Чортків» Корпусу охорони кордонів Речі Посполитої, то на відторгнення Чорткова як дому в тексті вказує багато деталей, зокрема одна з найяскравіших – тривожні сновидіння військового: «*Ночами його сни зивали собі кубла, як серпневий вітер у ринвах. Цієї ночі він біг містом у формі колійовця; тікав, але ніяк не міг знайти потрібної вулиці, що вивела б його на дорогу до Заліщик*» (Махно, 2015: 53). Сни, які фактично віддзеркалюють свідомість, сповнені знаками бажання втечі: по-перше, форма залізничника, по-друге, сама дорога, яку полковник ніяк не може знайти, й останнє – це зовсім інший топос, до якого прагне Котарба. На відчуття бездомності полковника могла впливати часта примусова зміна місця проживання, його сім'я не встигала пустити коріння в якомусь місці, оскільки нерідко через накази, яким Котарба мав коритися, він із сім'єю змінював міста й країни, усвідомлюючи, що ніде не затримається надовго. Оскільки полковник перебуває у стані бездомів'я

вимушено, то кочівництво стало його трибом існування. Спосіб життя, в якому вибір не належить самому індивіду, проблему безґрунтянства переносить в екзистенційну площину. Відсутність вибору зробила екзистенцію в межах Чорткова кліткою, про що свідчить паралель із птахом, який вільно перетнув кордон, коли полковник залишився стояти на ньому: «*І коли Котарба обернувся спиною, річковий птах просвітив крильми з очеретяних заростей і перелетів кордон без переешкоди*» (Махно, 2015: 56).

Своєю чергою Моше Зальцінгер, представник єврейського етнотипу, теж перебуває у стані екзистенційної бездомності через низку причин. Першою з таких причин є те, що його родина мешкає в Америці, тобто персонаж Моше постійно прагне виїхати з України, що не дозволяє прийняти йому український простір як *Свій*. Моше загубився під час сімейної еміграції в Америку, залишившись у Чорткові, він має власну сім'ю, має власну крамничку, де торгує дактилями, сливами та рибою, він не єдиний представник єврейського етнотипу, до того ж у пограниччі Чорткова міцно закріпилась єврейська культура, однак понад усе Моше прагне емігрувати до родини за океан, оскільки його мучить ілюзорна мрія про Америку, в яку він ніяк не може потрапити. Позаяк Америку Моше сприймає як протилежність Україні, а не Ізраїлю: «*Моше знав, що Америка – країна, в якій усе навпаки. Бо коли він торгував у крамниці, а його дружина нарізала цибулю до курячої юшки, то його старші брати спали на металевих ліжках у Нью-Йорку, а коли Моше спав на дерев'яному ліжку в хмарах своїх перин, то нью-йоркські Зальцінгери торгували на Ловер Іст Сайді*» (Махно, 2015: 63). До того ж порівняння очевидно на користь українського простору, оскільки воно сповнене деталей, що роблять його більш домашнім: суп, м'які перини. На думку Хуго Дизерінка, «образ іншої землі», у кінцевому рахунку, базувався на образі власної країни» (Дизерінк, 2011: 390). Тобто Моше сприймає Україну все ж як домівку, оскільки образ американського простору творить саме на уявленнях про український, але він водночас заперечує той факт, що український простір не *Чужий* йому, прирікаючи себе на бездомів'я, у чому й полягає трагедія етнообразу Моше, позаяк Зальцінгер теж перебуває у стані екзистенційної загубленості, оскільки з дитинства він звик до категорії мігранта й усе життя чекає, коли ж йому вдасться побороти гештальт розлуки із сім'єю. Саме травматичний досвід відділення від сім'ї в дитинстві не дозволяє Моше вийти зі стану безґрунтянства.

На думку Олексія Сінченка, «у межах національного виміру буття втрата Батьківщини неминуче призводить і до втрати самої основи людської екзистенції. Справжнє буття можна верифікувати лише до наявності державної нації» (Сінченко, 2015: 166). Саме втрата національної приналежності, за словами дослідника, сприяє розвитку екзистенційної загубленості у світі, а відчуття себе *Своїм* можна виключно в первісно *Своєму* середовищі, тобто в країні, з якої походить той чи той етнотип. Однак причини розвитку безґрунтяства саме як категорії буття людини, категорії екзистенційної, полягають не лише в міграції чи в зміні геокультурних координат. Представник польського етнотипу із того ж оповідання «Капелюх, дактилі, сливи» Леопольд Левицький, перебуваючи в Чорткові, аж ніяк не тужить за Польщею, вона йому байдужа, оскільки вже нічого чи то ніхто не пов'язує його з тією державою. Леопольд тужить за Францією, в якій він міг вільно малювати свої авангардні полотна, до того ж їх там розуміли, у Парижі також залишився його друг Саша. Окрім того, Левицький зізнається своїй дівчині, між іншим, представниці єврейського етносу, Гені Недлер, що навіть, якщо він і захоче змінити локацію, то насамперед важливо, хто буде поруч: «— *Ти хотів би знову до Парижа? / — Так, але з тобою*» (Махно, 2015: 65). Важливим є не локус, а екзистенційний *Інший*, і річ навіть не в тому, щоби це були представники одного етнотипу. Безґрунтяство — це самотність, тому Леопольд Левицький, поляк за національністю, вибирає своїм домом людину, представницю єврейського етнотипу, Геню Недлер, а не простір, у такий спосіб позбуваючись бездомів'я як категорії свого існування.

Відповідно, ще однією з ключових проблем виникнення екзистенційної бездомності є самотність, із чим пов'язана потреба відшукати дім в особі *Іншого*. Самотньою від народження була Тетяна, або ж Титена, із оповідання «Онуфрій і Титена». Жінка не знала свого походження: «*Про Титену казали, що вона прийшла до Митниці з Пожежя. У дитинстві начебто випала з циганського воза. Ніхто не міг це підтвердити, але ніхто не міг і заперечити*» (Махно, 2015: 123). Через стереотипні уявлення про етнос ромів жителі села відразу не сприйняли Титену, навіть її чоловік не міг вважати жінку *Своєю* та не міг прийняти її. Щодо Титени, то вона вийшла заміж, щоб перестати бути *Іншою* в межах українського локусу, також жінка хотіла прийняття й прагнула отримати бажане, створивши сім'ю з представником локусу, в якому опинилась. Попри все Титена

перебувала у стані екзистенційної бездомності з дитинства, оскільки була апріорі самотньою й не знала, до якого етносу насправді ж належить, також не знала власної історії, тому так і залишилась приречена на бездомність, викликану глобальною самотністю та неприйняттям.

Про екзистенційну бездомність персонажів свідчить їхнє постійне прагнення змінити місце перебування, бажання рухатись кудись, наприклад Моше — в Америку, Леопольд — у Францію, Ян — у Польщу тощо, що пов'язане з питанням самоідентичності персонажів, оскільки рух — це шлях до розуміння себе: «Прагнення персонажів збирки до руху оприявнює їхні труднощі у віднайденні своєї ідентичності, погоню за ілюзорним домом, який у найнесподіваніший момент вислизає з рук» (Калинюшко, 2015: 129). Однак у цих персонажів були ще й зовнішні обставини, які спонукали до руху, — усі вони жили у воєнні часи на території Західної України, де бойові дії розгортались доволі активно, тому персонажі відчували бажання знайти безпечну домівку, як Моше чи Ян до прикладу. Позаяк у збірці Василя Махна екзистенційна бездомність знайома персонажам і в повоєнні роки, що можемо спостерігати на прикладі двох представників польського етнотипу — Стася та Ядзі з оповідання «Польський ровер, руска рама». Це брат із сестрою, що живуть у Чорткові, але, попри свою рідність, вони мають різні погляди. Стась всіляко намагається стати *Своїм* у межах українського простору, тому він більш обережний і боязкий у висловлюваннях і думках, але Ядзя відчуває себе незахищеною й відчуженою, тому й проявляє себе доволі різко у своїх судженнях, майже ворожо: «*За Польщі, Вірцю, чого лише в склепах не було. Не те що за цієї дідівської держави*». Коли Стась чув, що пані Ядзя казала що-небудь про дідівську державу, а всіх, хто у ній живе, — називала дідами, то він увесь час притишеним голосом просив сестру помовчати» (Махно, 2015: 143). Страх із боку Стася й абсолютне несприйняття з боку Ядзі — ось головні ідентифікатори загубленості цих етнотипів у локусі Чорткова. Персонажі не бачили нічого, окрім маленького містечка, оскільки тут і народились, але відчували, що не належать до нього. У такий спосіб брат і сестра опинились у психологічній і соціальній пастці екзистенційної бездомності, оскільки різкі історичні зміни, а саме вихід України зі складу Австро-Угорщини, не дозволяє персонажам досі оговтатись і прийняти простір, у якому вони народились.

Висновки. Отже, екзистенційна бездомність — це категорія людського буття, яка викликана не

лише втратою етнічної приналежності та *Своїх* кордонів, а й самотністю, відсутністю вибору, незнанням свого походження та власної індивідуальної історії. Бездомів'я *Чужих* етнотипів у збірці малої прози Василя Махна «Дім у Бейтінг Голлов» спровоковане зацикленістю на етнічних відмінностях навіть тоді, коли простір створює відносно комфортне культурне середовище,

характерне для пограниччя. Окрім того, етнообрази, що репрезентовані в оповіданнях письменника, доволі часто позбавлені права вибору або ж можливості зміни локусу, в якому перебувають. Представники неукраїнських етнотипів не асимілюються сповна до більшості в просторі свого мешкання, зберігають свою відчуженість із певних соціальних та історичних чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дизерінк Х. Имагологія та питання етнічної приналежності. *Літературна компаративістика*. Київ : Стилос, 2011. Вип. IV. Ч. II. С. 382–395.
2. Калинюшко О. Мандрі як еміграція: літературний персонаж у пошуках самоідентичності (збірка оповідань Василя Махна «Дім у Бейтінг Голлов»). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Літературознавство»*. 2016. № 1 (326). С. 127–132.
3. Котик І. «Дім у Бейтінг Голлов» і екзистенційна бездомність : рецензія на книгу В. Махна «Дім у Бейтінг Голлов». *Збруч*. 2015. URL : <https://zbruc.eu/node/43435> (дата звернення: 18.05.2021).
4. Кочерга С. Пограниччя як текст: ретроспекція сучасної романістики. *Геопоетичні студії. Науковий альманах. Вип. 5. Феномен місяця / за ред. Х. Семерин*. Острого : Видавництво НаУОА, 2020. Вип. 5. С. 6–15.
5. Махно В. Дім у Бейтінг Голлов : оповідання. Львів : ВСЛ, 2015. 176 с.
6. Сінченко О. «Безгрунтянство» як екзистенціальна проблема в повісті «Без ґрунту» В. Домонтовича й «Еней та життя інших» Юрія Косача. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 159–167.

REFERENCES

1. Dyserinck H. Imaholohiia ta pytannia etnichnoi prynalezhnosti [Imagology and the problem of ethnic identity]. *Literaturna komparatyvistyka*. Kyiv: Stylos, 2011. Vyp. IV. Ch. II. Pp. 382–395 [in Ukrainian].
2. Kalyniushko O. Mandry yak emihratsiia: literaturnyi personazh u poshukakh samoidentychnosti (zbirka opovidan Vasyliia Makhna “Dim u Beiting Hollov”) [Wanderings as an emigration: literary character in the search of selfidentity (V. Makhno’s collected stories “The House in Baiting Hollow”)]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriiia “Filolohichni nauky. Literaturyznavstvo”*. 2016. No. 1 (326). Pp. 127–132 [in Ukrainian].
3. Kotyk I. “Dim u Beiting Hollov” i ekzystentsiina bezdomnist: retsenziia na knyhu V. Makhna “Dim u Beiting Hollov” [“The House in Baiting Hollow” and existential homelessness: a review of V. Makhno’s book “The House in Baiting Hollow”]. *Zbruch*. 2015. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/43435> (data zvernennia: 18.05.2021) [in Ukrainian].
4. Kocherga S. Pohranychchia yak tekst: retrospektsiia suchasnoi romanistyky [Borderlands as a text: a retrospection of contemporary fiction]. *Neopoetychni studii. Naukovyi almanakh. Vyp. 5. Fenomen mistsia / za red. Kh. Semeryn*. Ostroh: Vydavnytstvo NaUOA, 2020. Vyp. 5. Pp. 6–15 [in Ukrainian].
5. Makhno V. Dim u Beiting Hollov: opovidannia [The House in Baiting Hollow]. Lviv: VSL, 2015. 176 pp [in Ukrainian].
6. Sinchenko O. “Bezgruntianstvo” yak ekzystentsialna problema v povisti “Bez gruntu” V. Domontovycha y “Enei ta zhyttia inshykh” Yuriiia Kosacha [“Groundlessness” as an existential problem in the novel “Without ground” by V. Domontovych and “Enei and life of others” by Yuri Kosach]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky*. 2015. Vyp. 6. Pp. 159–167 [in Ukrainian].